

10. Taalgebruik en mimetische crisis

Israël en de Palestijnen

MICHAEL ELIAS

Toen ik tijdens een studiereis in januari 2010 de kerk van de An-nunciatie in Nazareth bezocht, was er op het aangrenzende plein een groot billboard te zien met daarop de tekst: “And whoever seeks a religion other than Islam, it will never be accepted of him, and in the Hereafter he will be one of the losers (Holy Quran)”. De gigantische rooms-katholieke kerk torent hoog boven de stad uit en moslims zagen de bouw ervan in de grootste Arabische stad van Israël als een provocatie. Ze hadden een moskee willen bouwen met een nog hogere minaret dan de koepel van deze kerk, maar dat mocht niet van de overheid. Ik was toen juist begonnen in *The Dignity of Difference. How to Avoid the Clash of Civilizations*,¹ het bekende en veelgeprezen boek van de Engelse opperrabbijn Jonathan Sacks, die betoogt dat we een manier van leven moeten vinden waarin we de integriteit respecteren van degenen die anders denken of geloven. Die verklaring op dat billboard, in termen van winnaars en verliezers, leek haaks op die opvatting te staan.

Als taalkundige vroeg ik me af wat de strekking van de tekst zou kunnen zijn. Is het een verklaring? Een belediging? Is hij als bedreiging bedoeld? Een uiting van opgekropte woede of frustratie? Een waarschuwing of goedbedoeld advies? En: wie is de schrijver van deze zin? Mohammed? Hoe is hij te interpreteren binnen het tekstverband van de betreffende soera?² En wie is degene die hem uit de Koran copy-paste? Tot wie is hij gericht? De toeristen? Zijn de eigenaars van de winkeltjes waar je in de straat omhoog naar de kerk langsloopt, het ermee eens? Lezen zij de Koran ook zo? Al deze vragen komen op

1. Sacks (2002).

2. Zie www.islam-guide.com/ch3-5.htm

vanuit wat met een overkoepelende term ‘sociolinguïstiek’ genoemd kan worden, de studie van de relatie tussen taal en samenleving.

“Welcome in Palestine”

In Bethlehem zagen we een graffito bij het vluchtelingenkamp Al Aida, van een aantal jaren terug alweer, “Pope you are welcome in Palestine”. In de geboortekerk had ik de indruk dat de locale gids, die ons met eerbied en stellige zekerheid inlichtte over de plaats van Jezus’ geboorte, een Arabische christen was, maar toen ik het hem na afloop van zijn uitleg voor de zekerheid vroeg, zei hij met een grijns op zijn gezicht: “No, I am Muslim, but please don’t tell the others!” Zo zijn er altijd verschillende realiteiten in Eretz Jisrael, in Palestina,³ in het heilige land, in het Midden-Oosten. Of moeten we van West-Azië spreken? Want is de term Midden-Oosten niet de koloniale benaming vanuit Londen? Er zijn nog altijd Joodse Israëliërs, geboren vóór 1948 in het Britse mandaatgebied Palestina, die fijntjes verklaren van geboorte Palestijn te zijn. Maar daarmee doelen ze op een volstrekt andere identiteit dan die van de Palestijn in het huidige Nablus, een stad die ligt in wat bij het schrijven van dit stuk meestal wordt benoemd als *Palestinian territories*. Aannemers in die gebieden verdienen veel geld met het bouwen van nieuwe *settlements*, zoals ze dat ook deden bij het oprichten van de (soms meer dan) acht meter hoge afscheidingsmuur, die Palestijnen afsloot van Israël, maar ook werkgelegenheid voor hen betekende. Net als in de Gazastrook is de Israëlische *shekel* er het belangrijkste betaalmiddel. De onderlinge verwevenheid op tal van terreinen gaat gepaard met grote tegenstellingen, waardoor voortdurend strijd losbarst over heel veel zaken en conflicten snel escaleren.

Hoe de regio er anno 2011 op de kaart uitziet, verschilt. Er zijn toeristische kaarten met op de ene flap Israel en op de andere zijde Palestina geschreven, zonder enige grensaanduiding. Op andere staat de

3. De naam Palestina gaat terug op een etnoniem uit de tijd van de volken die ons bekend zijn als Filistijnen, verwant aan zeevolken uit Kreta. In het jaar 135 kreeg het voorheen Judea genoemde gebied de naam Palestina van de Romeinse keizer Hadrianus, die alle reminiscenties aan de Joden wilde uitwissen.

groene lijn (de grens gebaseerd op de wapenstilstand na 1948) ingetekend, maar er zijn er ook met een gedroomd Groot-Israël tot aan de Jordaan, zoals uitgegeven door het Israëlische ministerie van toerisme. Op sommige kaarten die in Palestijns gebied op scholen worden gebruikt,⁴ staat Tel Aviv niet vermeld, maar wel het aangrenzende Arabische Jaffa. En de gebieden die *settlers* momenteel met Judea en Samaria aanduiden en die elders meestal *West Bank* heten, worden op historische overzichtskaarten van Palestijnse zijde ook in de tijd dat dit gebied Jordaans was (1948-67) met terugwerkende kracht ‘Palestijns land’ genoemd. In het Frans heet de westoever ook nu nog *Cisjordanie*. Achter elke kaart zit een verhaal: zelfs binnen Israël zie je in kranten hoe de kaarten die worden afgedrukt bij het weerbericht verschillen.

Tegenstellingen

Palestijnen hebben meestal een “meerstemmig zelf”.⁵ Iemand kan zich min of meer neutraal aan je voorstellen als Arabier, maar zich vervolgens als Israëlisch staatsburger nader benoemen en vertellen dat ze tot het Palestijnse volk behoort, geboren is in een vluchtelingenkamp in Libië en qua geloof Grieks-katholiek. Palestijnse jongeren hoorde ik op een bijeenkomst van de Stichting CoME⁶ in december 2009 praten over 1948-Palestijnen (woonachtig in Israël), 1967-Palestijnen (op de westelijke Jordanoever), Gaza-Palestijnen, vluchtelingen-Palestijnen in Arabische staten en Palestijnen ‘in het buitenland’. De positie van deze laatsten verschilt onderling sterk, afhankelijk van het land waarin ze leven. Lang niet alle Palestijnen zitten op één lijn, er is onderling veel rivaliteit en bittere strijd.

Ook aan Joodse zijde zijn er binnen en buiten Israël veel verschillen en tegenstellingen. In het land zelf ziet het er op de boulevard van het grotendeels seculiere Tel Aviv op sabbat nauwelijks anders uit dan op een zondag in Zandvoort; in de strandtenten worden BLT-sandwiches en gar-

4. Haaretz 11 mei 2010. Verwijzingen naar Israëlische kranten in dit artikel zijn naar de Engelstalige edities.

5. Vgl. Brinkgreve (2009); 77 e.v.

6. Zie www.stichting-come.nl

nalen gegeten: niet kosjer. Maar wie op dezelfde dag de Jeruzalemse wijk Me'a She'arim bezoekt, loopt de kans uitgescholden te worden als hij er blijk van geeft zich niet aan de sjabbat te houden. De tegenstellingen zijn niet alleen van religieuze aard. Politiek gezien is het contrast tussen de *settlers* op de West Bank en de medewerkers van een mensenrechtenorganisatie als B'Tselem⁷ mogelijk nog groter. Verder bestaan er culturele verschillen tussen Russische, Ethiopische, Jemenitische, Iraakse, Egyptische en Joden, tussen recente immigranten uit de V.S. of West-Europa en (de kinderen van) degenen die zich in het decennium na de Tweede Wereldoorlog gevestigd hebben, tussen oude bewoners van de kiboetziem en stadsbewoners, etc. En de demonstraties die in de zomer van 2011 op de Rothschild boulevard in Tel Aviv begonnen, brachten de sociaal-economische spanningen in de Israëliëse maatschappij naar voren.

Er zijn in Israël zelf nog tal van kleinere groeperingen, zoals de Druzen, die weliswaar Arabisch spreken, maar zich vaak niet als Arabieren beschouwen; zij mogen in het Israëliëse leger dienen. Verder zijn er de bedoeïnen, een minderheid binnen de Israëliëse Arabieren, de Samaritanen. Ook Palestijnse christenen vormen binnen hun volksgenoten, die voor meer dan viervijfde moslim zijn, in Israël een minderheid van een minderheid: door Joden worden ze als (minderwaardige) Arabieren gezien en door moslims als aanhangers van een verderfelijke westerse godsdienst, die zij nog altijd in verband brengen met de kruisvaarders. Voor westerlingen, die graag de iconen in hun oude kerken bewonderen, verkeren veel Palestijnse christenen nog in een *pre-Enlightenment* stadium. Daar komt nog bij dat ze de verhalen uit het Oude Testament over de Filistijnen ten onrechte vaak op zichzelf betrekken. Daardoor zijn Palestijnen ook in theologisch opzicht vaak anti-joods en zien ze de Hebreeuwse bijbel als zionistische propaganda – waarvoor veel kolonisten op de westelijke Jordaanoever met hun aanspraken op dit gebied hun bijbel ook gebruiken. Zelf verklaren ze trots te zijn dat zij afstammen van de eerste (Joodse) volgers van Jezus: “Heeft Hij hier immers niet op het dorpsplein gespeeld?”⁸ Maar ze emigreren in groten getale omdat ze binnen de context van nationalistische homogenisering geen plaats meer voor zichzelf zien.

7. Zie www.btselem.org

8. Persoonlijke communicatie Elias Jabbour, Shefar'Am, 12 januari 2009.

Wederzijdse imitatie

Voor mijn argument is van belang dat mensen in hun gescheiden- en verbondenheid, op ontelbaar veel punten voortdurend rivaliseren, zowel binnen bevolkingsgroepen als daarbuiten. Conflicten escaleren snel, waarbij de hoofdrolspelers natuurlijk Joden en Palestijnen zijn. Om een voorbeeld te geven: in Ramallah worden straten en pleinen genoemd naar... vrijheidsstrijders? Op verwijten van de Israëlische regering dat zo'n actie een schandalige verheerlijking van terrorisme door de Palestijnse Autoriteit is,⁹ wordt door sommige Palestijnen een weerwoord gegeven door de nationale held Ben Goerion (naar wie vele straten zijn genoemd) een oorlogsmisdadiger te noemen wegens een uitspraak die hij in mei 1948 zou hebben gedaan: "We must use terror, assassination, intimidation, land confiscation, and the cutting of all social services to rid the Galilee of its Arab population)."¹⁰ De vraag is: hoe verloopt de redenering? Wat de ene partij heeft misdreven, mag dat dus ook door de andere partij worden gedaan?

In dergelijke beschuldigingen over en weer wordt duidelijk hoe mimesis werkt: men imiteert elkaar wederzijds, wat tot een opeenhoping van energie leidt, die de neiging heeft alle kanten op te gaan. In het denken van René Girard heet dat de mimetische machine.¹¹ Steeds meer gebieden raken 'besmet': het gaat niet alleen over land, water en andere hulpbronnen, maar ook over (de interpretatie van) feiten, over taal, religie, geschiedenis, sociale posities, economische belangen en mensenrechten. De strijd varieert van oorlogen, gevechtshandelingen, stenen gooien, ingezonden brieven, aanklachten in de media, aanvallen op Facebook en Twitter tot administratieve obstructie en pesterijen. Er is voortdurend competitie, winnaars en verliezers wisselen elkaar in steeds wisselende rollen af, op tal van niveaus. Vragen

9. Er zijn ook andere geluiden: " [] when Israel focuses on this phenomenon and ignores the progress made by the Palestinian Authority in cleaning up its textbooks and Friday mosque sermons, this is no less hypocritical." Yossi Alpher, Jerusalem Post 28 april 2010.

10. Geciteerd uit Awad (2008: 113), die geen bron vermeldt. Omstreden wordt of de uitspraak ooit is gedaan: zie (o.a.) http://en.wikiquote.org/wiki/Talk:David_Ben-Gurion, met verwijzingen aldaar.

11. Girard (2004/2008), hoofdstuk 2.

als “Wie was hier het eerst?”, “Wie heeft het meest recht op welk stuk land”, “Aan wie is dit land beloofd?”, “Wie zijn de nazaten van de meest rechthebbenden” worden vaak opgeworpen, beantwoord door belanghebbenden en direct weer tegengesproken door anderen. De partijen vormen daarbij soms bizarre coalities, waarbij *les extrêmes se touchent*: ultra-orthodoxe Joden sluiten zich aan bij stenengooiende Palestijnse jongeren in Oost-Jeruzalem, seculiere Joden voelen zich ideologisch verbonden met Arabieren in christelijke dorpen die varkensvlees willen kunnen eten, wat door anderen weer als een gruwel wordt beschouwd. Zo zijn de handelende partijen in het conflict op tal van assen in te delen, waardoor vaak niet duidelijk is wat iemands positie is en er ongedifferentieerdheid lijkt te heersen.

Eufemisme

Taal speelt een belangrijke rol in de wijze waarop men zichzelf en de tegenstanders afschildert, veelal volgens het schema “Wij zijn goed, zij zijn slecht / wij worden aangevallen, wij worden vernederd, wij verdedigen ons slechts, wij zijn telkens de dupe, wij zijn bang.” Zo zijn er twee stijlen van spreken ontstaan over bijna alles wat in de regio aan de orde is en lijkt het vrijwel onmogelijk om de vele tegenstrijdige perspectieven zo te benoemen dat er überhaupt over een onderwerp gediscussieerd kan worden. Hebben we het, zoals hierboven aan de orde kwam, over ‘de westelijke Jordaanoever’, ‘de door Israël bezette gebieden’, ‘de geannexeerde gebieden’, ‘de gebieden onder Palestijnse autoriteit’, ‘de gebieden’ of over ‘Palestina’? Over ‘de muur’? Het verdedigingshek? De apartheidsmuur?

Alle mimetische conflicten tezamen hebben een eufemistische duiding gekregen in het woord □□□□ *ha-matsav* ‘de situatie’. Iedereen weet dan waarover het gaat en je kunt er als het nodig is, snel ‘de stand van zaken’ mee benoemen om het *living apart together* toch door te laten gaan. Het probleem is dat strijdende partijen steeds meer hun identiteit ontleen aan de wijze waarop zij door hun rivalen worden geduid – of aangevallen – met als paradoxaal gevolg dat ze in dit streven meer op elkaar gaan lijken. Steeds vaker willen seculiere Joodse jongens *bar mitsva* doen om hun identiteit als Jood te bewijzen. *Civil religion* wordt in Israël als identiteitsversterkend paradigma belangrij-

ker. Omgekeerd klinken van de minaretten in in Oost-Jeruzalem intenser oproepen tot gebed naarmate op meer huizen een vlag met de Davidsster wappert. Het besef bij Palestijnen één volk te zijn is veel sterker dan dat in de tijd van het Ottomaanse rijk ooit geweest is, toen men zich in de eerste plaats Arabier van een bepaalde stam voelde.

Wie is het grootste slachtoffer?

Het allerhevigst strijden de rivalen tegenwoordig om wie het grootste slachtoffer is. Die hele discussie was er nog niet in de Zesdaagse Oorlog van 1967, toen het gewoon een kwestie van winnen was. Dat over slachtofferschap gerivaliseerd kan worden, heeft volgens Girard van doen met het feit dat de moderne wereld meer op heeft met slachtoffers dan ooit tevoren, een gevolg van de diepgaande invloed van de joods-christelijke traditie. “De zorg voor de slachtoffers is een paradoxale inzet geworden van de mimetische rivaliteiten, de wedijverende impulsen.”¹² En de interessantste slachtoffers zijn altijd degenen die het ons mogelijk maken een beschuldigende vinger uit te steken naar onze medemensen. In de media ‘wint’ tegenwoordig niet de sterkste, maar degene die er het beste als slachtoffer uitkomt.

In Israël ligt dit vanzelfsprekend uiterst gevoelig door een eeuwenlange geschiedenis van antisemitisme in Europa, culminerend in de Shoah. De huidige identiteit van de natie is daar voor een niet onbelangrijk deel op gebouwd. Dat Joden in staat zijn geweest een thuisland op te bouwen, is lang als zo’n opmerkelijke prestatie beschouwd, dat het idee dat de slachtoffers van weleer zelf slachtoffers zouden kunnen maken, door sommigen nog steeds weerzinwekkend wordt gevonden – al is het onder Israëliëse *new historians*¹³ geen taboe meer. Maar in dit conflict wordt juist in slachtofferschap door de Palestijnen gerivaliseerd, waardoor er een model-obstakel ontstaat en de beide partijen, die zich in hun strijd steeds meer van elkaar lijken te verwijderen, in hun wederzijdse spiegeling juist meer op elkaar gaan lijken. Girard schrijft dat er mimetische rivaliteit is als wij ons model het begeerde

12. Girard (1999/2000): 162.

13. Zie www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/New_Historians.html

object willen ontnemen en ons dit willen toe-eigenen.¹⁴ Het gaat er hierbij niet om dat er Palestijnen zijn die zoals elders in de moslim-wereld de Holocaust ontkennen of in twijfel trekken, maar dat deze gebeurtenis als model wordt genomen om de eigen ervaringen van een *frame* te voorzien: de *Nakba* was onze Holocaust, de verdrijving uit onze dorpen was ook een pogrom. Alex Awad: “The 750.000 Palestinians who did flee lost all their land in 1948 and became refugees. Just as Jews in Europe were driven from their homes due to pogroms, Palestinians were forced to leave their homes and land because of Zionist ethnic cleansing.”¹⁵ Omgekeerd verwijzen sommige Israëliërs bij elke schending van mensenrechten naar de ‘veel ergere’ misdaden van Palestijnen. Men kiest mimetisch elkaars referentiepunten om het gelijk aan zijn kant te krijgen, waarbij overdrijving niet geschuwd wordt. Was de dood van de ‘activisten’ die Israëlische soldaten op de Gaza flottielje in 2011 aanvielen, een *massacre*? Verschillen vervagen, zelfs uiterlijk: niet alleen Joodse kolonisten doen bivakmutsen over hun hoofd om herkenning tijdens aanvallen op een Palestijns dorp te voorkomen, ook Israëlische politiemensen doen dat tijdens protesten in het Jeruzalemse Sheikh Jarrah.¹⁶ Zo ontstaat *dubbele imitatie*, waarbij het model zijn navolger gaat imiteren, rollen onderling verwisselbaar lijken te worden, en er paradoxalerwijs indifferentiatie optreedt.

Demonen

In *Des choses cachées* schrijft Girard dat dit gedrag besmettelijk is.¹⁷ De telkens weer benadrukte verschillen zijn niet meer dan onderbrekingen in de wederkerigheid. In de rivaliteit nemen allen na elkaar, en vervolgens tegelijk, alle posities in, met het gevolg dat ze niet meer te onderscheiden zijn. Het idee echter dat je op je rivaal zou kunnen gaan lijken, dat je niet meer van elkaar te onderscheiden zou zijn, dat on-

14. Girard (2001): 24.

15. Awad (2008): 119.

16. 12 juni 2010. Het ging om settlers uit Havat Ma'on die het dorp At-Tuwani aanvielen. Zie rapport “The dangerous road to education. Palestinian Students Suffer Under Settler Violence And Military Negligence”, <http://bit.ly/ga4xYq> Over de politie in Sheikh Jarrah: Haaretz, 7 maart 2011.

17. Girard (1978/90): 353.

derlinge verschillen vervagen, dat er kortom ‘indifferentiatie’ optreedt, is taboe voor degenen wier identiteit steeds dieper geworteld raakt in antagonisme. Verstrikt in de strijd ziet geen van de rivalen dat hij of zij gevangen zit in de hel van de rivaliteit: een dubbele helix die niet meer te ontwarren lijkt, met louter demonen. In dat verband is de optiek van Avraham Burg interessant. In zijn boek *The Holocaust is over. We must rise from its ashes*¹⁸ stelt hij dat een nieuwe identiteit een van de grootste uitdagingen voor Israël vormt. Want de fixatie op het verleden en het gevoel van slachtofferschap hebben tot een te groot vertrouwen op het Israëlische leger geleid waardoor *security* overheersend is en er telkens gevochten moet worden – wat bovendien het antisemitisme in de hand werkt. In een situatie waarin het land door velen in de Arabische wereld gedemoniseerd wordt en als zondebok fungeert, is dat niet eenvoudig.

Metacommunicatie

*Wie is de machtigste der helden?
Hij die van zijn vijand een vriend maakt.
Avot de Rabbi Natan 23*

Jonathan Sacks houdt ons voor dat het voornaamste tegengif voor geweld *conversatie* is: het uitspreken van je angsten, het luisteren naar die van anderen en in het delen van elkaars kwetsbaarheden een begin van hoop ontdekken.¹⁹ Hoe is dat te realiseren? Als we terugkeren naar het begrip *mimesis*, zien we dat dit het bestaan van verschil vooronderstelt. Als iedereen hetzelfde zou zijn, valt er immers niets te imiteren. Als niemand van ons iets zou missen, zouden we een ander nooit nodig hebben. Pas in de dynamiek die vanuit verschillen ontstaat, kunnen mensen tot een ‘ik’ worden. In taalgebruik is er altijd variatie en vanuit de waardering van verschillen kan iemand het vermogen tot *metacommunicatie* ontwikkelen: communicatie over communicatie. Het betekent dat we de taal die wij en ‘anderen’ bezigen ter discussie stellen – en daarmee vanzelfsprekende interpretaties.

18. Burg (2008/10).

19. Sacks (2003): 2, 99-100.

Is dat toe te passen op de mimetische crisis in Israël en Palestina?²⁰ Zou het überhaupt mogelijk worden dat de strijdende partijen tot enigerlei vorm van metacommunicatie in staat zijn, waardoor ze oog kunnen krijgen voor een context waarin een bepaalde taaluiting niet noodzakelijk als een *aanval* of *bedreiging* gezien hoeft te worden, maar bijvoorbeeld als een *verhaal* van een ervaring die ze zelf totaal anders beleefd hebben? Kun je dergelijke *speech events*, zoals ze in de sociolinguïstiek genoemd worden, creëren? Aan welke voorwaarden zou je dan moeten voldoen?

Inhoud, strekking, effect

In de zogeheten taalhandelingstheorie wordt onderscheid gemaakt tussen (grofweg) (a) inhoud, (b) strekking en (c) effect van een taaluiting.²¹ De *inhoud* komt tot stand doordat we als sprekers hebben geleerd welke klanken in onze taal betekenis hebben, hoe we die relateren aan een lexicon, hoe het zit met de opbouw van woorden (morfologie), hoe ze onderling in zinnen verbonden kunnen worden (syntaxis) en welke betekenis ze op dat niveau kunnen hebben. Bij de *strekking* gaat het erom wat we in het taalverkeer met anderen beogen: iets beweren, suggereren, vragen, beloven, uitleggen, iemand aanvallen, zich excuseren, etc. Op het derde niveau gaat erom hoe dat uitwerkt: wat het *effect* is.

In leerboeken over pragmatiek wordt dikwijls met het simpele voorbeeld gewerkt *Het raam staat open*. De *inhoud* kennen we doordat de klankenreeks *hetraamstaatopen* voor sprekers van het Nederlands is opgebouwd uit verschillende onderscheidende elementen die als een zinvol geheel te begrijpen zijn: we maken daarbij onderscheid tussen een zelfstandig naamwoord als *raam* en een werkwoordsvorm als *staat*, we weten dat het lidwoord *het* bij *raam* hoort en dat er bij werkwoorden (*staan*) onderscheid is tussen enkelvoud en meervoud,

20. Alleen al deze aanduidingen kunnen als een rode lap op een stier werken, want Palestina bestaat voor sommigen helemaal niet, zoals Israël voor anderen alleen maar ‘zionistische entiteit’ is.

21. Een vertaling van de begrippen locutionary, illocutionary en perlocutionary act. Zie voor een precisering Elias (1998): 22.

afhankelijk van het onderwerp van de zin. We zijn op de hoogte van de woordvolgorde en leggen een relatie tussen *raam* en *open*.

Bij de *strekking* gaat het erom wat iemand beoogt. Informatie verschaffen? Dan zou je kunnen antwoorden “Ja ik zie het, mooi uitzicht hoor.” Is het eigenlijk een verzoek: *zou je het dicht willen doen?* Of een bevel? *Repareer het nou eens!* Een waarschuwing? *Het is veel te koud, je krijgt koorts, trek nou eens een trui aan!* Het is duidelijk dat op dit niveau de betekenis afhangt van sociale relaties. Wat beoogt wordt, is ook te expliciteren met een indicator: *Ik waarschuw je* Peter, het raam staat open.

En aan het *effect* valt de ‘match’ tussen deelnemers aan de conversatie te zien met betrekking tot de *strekking*. “OK, ik zal het even dichtdoen”. “Neem me niet kwalijk, ik had niet in de gaten dat u het koud het.” “Ja, heerlijk hè die frisse lucht”. “Moet ik soms weer opstaan, doe het zelf dicht!” Een spreker wordt zich soms pas bewust van de *strekking* van wat hij zei door het effect ervan op een ander en hij kan die dan zonodig bijstellen met een *metacommunicatieve* taaluiting: “Nee, ik wilde je helemaal niet *kwetsen*, ik probeerde openhartig te zijn; alstjeblijft, dit is geen *belediging*, het was een *grap*.” En daarover kan de ander weer metacommuniceren en laten zien dat het effect toch anders was: “Nou, voor mij is dat helemaal geen grap.” En dan kun je weer zoeken naar *overeenstemming*: “Neem me niet kwalijk.” Of de zaak op scherp zetten: “Ja, jouw gevoel voor humor, dat was nooit zo hoog ontwikkeld, hè?” Mensen maken daarin een keuze.

Mythe, verhaal, grap, dialoog

Als partijen hun conflicten te boven willen komen, is zo’n metapositie een voorwaarde om over de *strekking* van taaluitingen te kunnen praten. Het zou wederzijds kunnen leiden tot het inzicht dat de *strekking* van een taaluiting kan variëren, en zelfs tot *overeenstemming* over het effect dat het op een ander kan hebben. Zo kun je ontdekken dat er nauwelijks iets is als ‘een vaste betekenis van een taaluiting’, maar dat deze fluïde is en van persoon tot persoon verschilt. Het stelt deelnemers aan een conversatie in staat om te discussiëren over het doel van een ontmoeting, te reflecteren over vorm en inhoud, over stijl en

medium, of om een beschuldiging als ‘jij liegt’ om te buigen naar een discussie over wat bij de hoorder wordt opgevat als een *mythe*, terwijl de spreker meende een *verhaal* te vertellen, dat hij van zijn ouders en grootouders had gehoord – de verborgen stemmen in de *speech event*.

Met de titel *Israeli and Palestinians narratives of conflict*²² vermeden de auteurs het geringschattende *myths* waarop hun discussies aanvankelijk waren gericht. Maar zelfs dan, zo zegt het voorwoord, liep de spanning tussen de Israëliërs en Palestijnen vaak hoog op. “Geen overeenstemming, maar wel een voortgang van de dialoog.” In de sociolinguïstiek hangt de constructie van betekenis in dergelijke processen van veel factoren af. Voor *communicative events* groepeerde Dell Hymes de verschillende componenten in een schema, met een ezelsbruggetje vastgelegd in het woord S-P-E-A-K-I-N-G.²³

- ◆ Situation, Place, Time
setting [place & time], scene [cultural]
- ◆ Participants
more than speaker- hearer
- ◆ Ends
purposes: goals & outcomes
- ◆ Act Sequence
message Form and Content
- ◆ Key
language varieties, tone, manner, non-verbal aspects
- ◆ Instrumentalities
styles & channel
- ◆ Norms
for interaction and interpretation
- ◆ Genre
myth, narrative, poem, riddle, proverb, prayer, oration, lecture

Een paar voorbeelden ter verduidelijking. Wat de component *participants* betreft: tijdens de vredesbesprekingen in Oslo veranderde het

22. Rotberg (2006).

23. Een vereenvoudigde vorm van Hymes’ (1974: 53 e.v.) beschrijvingsmodel voor taalgebruikssituaties.

karakter van de besprekingen tussen Israeli's en Palestijnen enorm doordat tijdens een van de bijeenkomsten de kinderen van de onderhandelaars erbij kwamen. Het veroorzaakte een verandering in gedrag, in waarneming van de tegenstander – en in de betekenis van taaluitingen: van politieke manoeuvre naar *peace oriented speech*. Wat non-verbale aspecten (*key*) betreft: tijdens een pantomimespel in Nes Ammim (Galilea) durfden Joodse en Arabische scholieren elkaar aanvankelijk nauwelijks aan te raken en pas daarna konden ze 'praten'. Douwe van der Sluis, leider van studieseminars op Cyprus voor Joodse en Palestijnse twintigers, benadrukte tijdens eerdergenoemde studiereis hoe belangrijk situatie, plaats en tijd zijn. Toen hij eens met ze naar het zwembad ging, leerde een van de joodse deelnemers een Palestijn zwemmen – later zei deze in de groep: 'Ik begrijp nu wel dat dat nooit gaat lukken, de Joden in zee drijven, want ze zwemmen zo weer terug!' Met het overspringen op een ander *genre* (grap) maakte hij een statement: afwijzing van de ideologie van Hamas. Het zijn onder andere dit soort taalhandelingen – *in casu* zelfspot – die ervoor kunnen zorgen dat er 'lucht' komt in discussies – ook van joodse zijde natuurlijk. In de krant *Haaretz* stond een prent waarop Joodse leiders zingen: "Haven't the Jews suffered enough".²⁴

Maar voor het zover is, moeten er überhaupt meer gelegenheden geschapen worden waarin mensen elkaar kunnen ontmoeten en gesprekken kunnen aangaan om een begin te kunnen maken met het oplossen van de vele conflicten. Een groot probleem in Israël zelf is dat de verschillende groepen elkaar vaak nauwelijks kennen en langs elkaar heen leven, soms gedwongen. Voor sommige Israëliërs wil 'elke Palestijn elke Jood' vermoorden en jongere Palestijnen in Bethlehem zien Israëli's voornamelijk als "settlers, soldiers and policemen". In de Arabische wereld staat Israel soms simpelweg voor 'het kwaad'.

Meervoudige loyaliteit

De crisis in het heilige land blijkt een succesrijk exportproduct van de strijdende partijen tezamen. Want hoe intenser de mimetische crisis, hoe meer conflicten, en hoe meer deze zich uitbreiden. Er is geen enkel land ter

24. Haaretz, 22 april 2010.

wereld waar zoveel aandacht naar uitgaat. Net als in Israël is er ook in India een *security fence*, in het omstreden gebied Kashmir. Als daar mensen worden doodgeschoten die de grens over willen, hebben de internationale media er nauwelijks aandacht voor. Hebben we er in onze globaliserende samenleving behoefte aan om al onze rivaliteiten en schandalen te kanaliseren naar één regio? Waar de geestelijke wortels van onze cultuur liggen? Ook in ons land worden de antagonismen rond het heilige land geïmitteerd. Rivaliteit is besmettelijk en op talloze forums zijn beschuldigen, beschimpen, aanklagen, aanvallen, kleineren, vernederen, overdrijven, verwijten, blameren, weeklagen, liegen en verdacht maken courante taalhandelingen. Veel mensen die vroeger als vanzelfsprekend Israël steunden, zijn nu de uitsluitend de Palestijnse zaak toegedaan,²⁵ maar het stramien is gebleven: wij staan aan de goede kant: een “romantische leugen.”²⁶ Burg schreef dat de Palestijnse zaak velen in Europa de gelegenheid heeft gegeven om zich te verlossen van de last van boetedoening voor de zes miljoen vermoorde joden. Anderzijds mag de sjoa voor Israël, zo zegt hij, ook geen blanco cheque zijn voor schending van mensenrechten.²⁷

Wat de rivaliteit in slachtofferschap betreft: het heeft geen zin om bij elk incident de vraag te stellen: wie is hier het echte slachtoffer? Want de slachtoffers van de slachtoffers maken nieuwe slachtoffers en de keten is eindeloos. Wie ervoor kiest het exportproduct ‘mimetische rivaliteit’ niet verder te verspreiden en op zoek is naar realistische kennis van zaken,²⁸ kan aandachtig blijven luisteren naar de verhalen van Joden en Palestijnen, vragen stellen, situaties en achtergronden van diepgewortelde trauma’s onderzoeken – zonder overhaast te oordelen of partij te kiezen: meervoudige loyaliteit.²⁹ In termen van de mimetische theorie is dat een advies om met polariteiten te leren leven en het uithouden van spanningsrelaties om je niet door de rivaliteit te laten besmetten. Het Israëlisch-Palestijns conflict is een kwestie “tussen gelijk en gelijk.”³⁰

25. Vgl. Van Agt (2009).

26. Girard (1961/86), *passim*.

27. Burg (2008/10): 109.

28. Schoon (2007): 8.

29. Van der Sluis (2010): 4.

30. Amos Oz (2004/06): 9 e.v..